

TARİH-NÂME-İ BULGAR VE DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Murat ÖZŞAHİN*

Özet

16. yüzyıl sonrasında şecere türü, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip olur. 19. yüzyılda ise Kıpçak edebiyatında klasik konular devam ederken tarih konusu da ortaya çıkar. 1805 tarihinde yayımlanan Tarih-nâme-i Bulgar ise tarih ile şecere üslubunun birleştiği bir eserdir. Eser, Kıpçak ve Oğuz dil özellikleri göstermektedir. Bu çalışmada eserdeki Oğuz dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Oğuz dil özellikleri, ses bilgisi, şekil bilgisi, yazım bilgisi ve söz bilgisi başlıkları altında incelenmiştir. Ses bilgisi ve yazım bilgisi başlığı altındaki örnekler, dönemin özellikleri ile değerlendirildiğinde dikkat çekici bir durum görülmemektedir. Ancak şekil bilgisi ve söz bilgisi altında verilen örneklerde Oğuz dil özelliklerinin daha açık olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yazarı Yalçıgul oğlu Tacetdin'in Anadolu'da yaklaşık 16 yıl eğitim alması bu üslubun oluşmasında etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Tarih-Nâme-İ Bulgar, Tacetdin Yalçıgul, Oğuz Lehçesi, Kıpçak Lehçesi, Tatar, Başkurt.

A SHORT EVALUATION ON THE LINGUISTIC FEATURES OF TARIHNAME İ BULGAR

Abstract

After 16th century, literary genealogy genre has taken an important place in folk literature of Turkish people who live in Volga Ural region. In the 19th century, issue of history had also occurred while classical themes and subjects in Kipchak literature were still studied. Tarihnama i Bulgar was published at 1805 which comprises combination of history and genealogy wordings. The work shows features of Kipchak and Oguz languages. In this study, Oguz language features were examined. Features were analyzed under the titles of phonology, morphology, orthography, and lexicology. No significant differences were detected when examples in the phonology and orthography titles were evaluated within the context of the Tarihnama i Bulgar era. However, features of the Oguz language appeared more clearly in the examples which under the titles of morphology and lexicology. Yalçıgul's son Tacetdin who is the author of the work lived approximately 16 years in Anatolia. This is very effective on the formation of his wording and style.

Key Words: Tarihnama İ Bulgar. Tacetdin Yalchigul, Oguz Dialect, Kipchak Dialect, Tatar, Bashkir.

---

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, el-mek: mozsahin@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2135-0985>

0. Giriş

19.yy. başlarında Rus edebiyatı, Avrupa etkisine girmiş ve yeni edebî türlerin varlığı görülmeye başlamıştır. Bir önceki yüzyılda ise ahlakî öğüt türü, en belirgin tür olarak Rus edebiyatında karşımıza çıkarken, bir yandan da tarih yazımı belirir (bk. Bonamour, 2006: 17). Tarih yazımı gibi konuların da dâhil olmasıyla 18 ve 19. yüzyıl Rus edebiyatının türler açısından zenginleştiği söylenebilir. Aynı dönemde Çarlık idaresi altındaki Türk topluluklarının da klasik edebiyatı devam etmekle birlikte zamanla tarih konusu önem kazanmış ve bu dönemden itibaren yeni eserlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Elbette, bu eserlerin müellifleri müderrislerdir. Ancak bazı tarih-nâmelerde halk ozanlarınca da derlenip anlatılan şecere türünün özellikleri dikkat çekmektedir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra İdil-Ural coğrafyasında var olan tahakküme karşı kendi varlığını kanıtlayabilmek ve yüzyıllardır bulunduğu coğrafyadaki haklarını korumak adına bu tür eserlerin ortaya çıktığı düşünülebilir. Yine boylar arası hâkimiyet alanlarının belirlenmesi ve bu hâkimiyet alanlarındaki hakların muhafazası tarihe ve şecereye dayandırılmıştır. Bu eserler, yaşadıkları coğrafyalarda boyların mülkiyet haklarını işaret etmiş bir vesika; başka bir ifade ile bir nevi tapu vazifesi görmüştür. Yönetenlerin soy bilgisi üzerinden boyların ortaya çıktığı düşüncesi zamanla halk anlatılarına dönüşerek hikâyeleşmiştir. Bunlar içerisinde en bilineni ve mühimi Altın Ordu dönemi edebî mirası olan Cengiz-nâme'dir¹. Süreç içerisinde sözlü bir ürün halini almış ve ozanların üslubuyla yoğrulmuştur. Kimi tarih-nâmeler ise hem yer yer bu destanî şecereleden hem de dinî kaynaklardan beslenerek meydana getirilmiş edebî medrese ürünleridir. Bu ürünlerin esas hareket noktasını İdil Bulgarları teşkil etmektedir. İdil-Ural coğrafyasında yaşayan halkların kendi kökenlerini Cengiz İmparatorluğu'ndan daha evvel hüküm sürmüş İdil Bulgarları ile birleştirmelerine bağlı olarak bölgedeki İdil Bulgar vârisleri bu mirasa sahip çıkmışlardır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Şihabetdin Mercânî ile bildiğimiz tarih yazımı, XX. yüzyıldan itibaren ise daha yoğun ele alınmış ve daha bilimsel bir temele dayanmaya başlamıştır.

İdil-Ural bölgesi için Bulgar tarihi denildiğinde ilk, yukarıda da andığımız Ş. Mercânî'nin eserleri akla gelmektedir. XIX. yüzyıl sonlarında görülen bu eserlerde Mercânî'nin temasta bulunduğu Mirza Aleksandr Kâzım Bey, Wilhelm Radloff, İlya Nikolayeviç Berezin gibi şarkiyatçıların etkisi ile akademik tarih bakışının varlığı hissedilmektedir. XIX. yüzyıl başlarında Mercânî'den daha önce bir başka İdil-Ural düşünür olan Yalçıgul oğlu Tacetdin², 1805 yılında yayımlanan “Tarih-nâme-i Bulgar” veya “Tevarih-i Bulgariyye” adlı eseriyle Bulgar tarihini ve İdil-Ural boy bilgisini anlatmaktadır. Yalçıgul oğlu Tacetdin, İdil-Ural Türk edebiyatı tarihinde Sufi Allahyar'ın *Sebâtü'l-Âcizin* adlı dinî eserine yazdığı şerh olan *Risâle-i Gazize* (Petersburg, 1817) adlı eseriyle de tanınmaktadır (bk. Abik, 2007).

Yalçıgul oğlu Tacetdin, *Tarih-nâme-i Bulgar*'da Hz. Âdem peygamberden başlayarak Cengiz-nâme'ye ve devamında diğer boy büyüklerini de sayarak kendine kadar bu eseri yazdığını belirtir. Peygamberleri sırasıyla verdikten sonra Türk topluluklarına yer verir ve hemen ardından *İşteki*³'i anlatarak İşteki'nin soyundan geldiğini iddia ettiği Başkurt boylarından bir kısmını anar. Herhangi bir bey veya yöneticiye eserini sunmak maksadında olmadığından eserini soy şeceresi gibi kendisine kadar getirerek sonlandırmıştır. Cengiz Han'a dek sekiz eserden tarihî malumatları derleyip naklettiğini ifade eder. Cengiz Han sonrasında ise Cengiz-nâme ve çeşitli rivayetlerden bilgiler aldığını söyler. Bulgar şehrinin tesisi ve Cengiz Han sonrası boy bilgilerini aktarıp kendi soyuna dair bilgiler veren Yalçıgul oğlu Tacetdin, eserinde açık bir biçimde kendisinin *İşteki* yani Başkurt olduğunu yazmıştır. Eserin son kısmına doğru

¹ Ötemiş Hacı tarafından yazıldığı bilinen ve İlyas Kemaloğlu tarafından yayıma hazırlanan bu Cengiz-nâme nüshası, Taşkent nüshası olup eserin dili genel anlamda Çağatay yazı dili özelliklerini göstermektedir. Eserin künyesi için kaynaklar bölümüne bakınız.

² Başkurt ve Tatar edebiyat tarihlerinde Tacetdin Yaçıgol veya Tacetdin Yalsıgol şeklinde isimlendirilmektedir.

³ Tarihî metinlerde Başkurtları ifade eden bir topluluk adıdır. Başkurtlar için özellikle Kazak ve Kırgızlar arasında bu adlandırma kullanılmaktadır.

babasının hac yolunda kendisini Diyarbakır'a bırakması, orada geçirdiği süre ve sonrasında yeniden bir araya gelmeleri ile beraber tekrar dönüş yoluna geçmeleri, yolun sonuna doğru babasının rahatsızlanması ve vasiyeti, ardından ise ölümünü anlatır. Sonunda ise müderrislik yaptığı yerlerin adını verir. Dört oğlu (sırasıyla Bahaüddin, Celalüddin, Şerefüddin, Gosameddin) ve üç kızı (sırasıyla Bibi-Nefise, Gezize, Bibi-Cemile) olduğunu iki oğlunun kendisi gibi imam olarak yaşadığını belirtir.

Yalçıgül oğlu Tacetdin, boy bilgilerini aktarırken yer yer kimi boy ve yer adlarının anlamları ile etimolojilerini de verir. Örneğin *Bulgar* adının Yunan lügatinde 'güzel koku' ve 'ağaçlı ve deryalı' demek olduğunu söyler ki şehrin adının da buradan geldiğini iddia eder. Benzer şekilde *Komi* etnoniminin halk etimolojisini de verir: ...*Kuştaymas atan Seydeş ile birlikte ava çıktıklarında dört kunduz öldürmüş. Bunlardan birini çalıp kuma gömmüş. Bu yüzden onu ve onun neslini Komi eylisi diye anarlarmış...* (Galautdinov, 1998: 191) diyerek *Komi* etnonimini *kum* sözü ile yakıştırır.

Yalçıgül oğlu Tacetdin, Bulgarların nasıl Müslüman olduklarını İmam Çelebi'nin *Tevarih-i Hirmiz*'inden naklederek verdiğini belirtir. Bu, İdil-Ural ve genel anlamda Türk halk anlatılarının bütün özelliklerini taşıyan bir rivayettir. Rivayete göre; Hz. Peygamber tarafından üç sahabe (Zöbeyir, Hantıl, Gebdirrahman) bu coğrafyada tabiplik yapmak üzere vazifelendirilir ve onlara yardımcı olması için üç sahabeye üç nesne verir. Bunlar; divit, asa ve bir hırkadır. Üç sahabe, Bulgar diyarına giderler ve bu diyarda hasta olan Bulgar Hanı'nın kızını iyileştirmek üzere davet edilirler. Ancak iyileştirmenin şartı olarak hanın İslam'ı kabul etmesini isterler. Bulgar Hanı'nın kızını iyileştirmek için bu üç nesneyi kullanırlar ve peygamber mucizesiyle bu üç nesne yardımıyla kuru olması gereken bir dönemde yemyeşil çıkan kayın ağacının yaprakları ile bir demet yaparlar. Felç olan han kızını hamamda bu kayın demeti ile hafifçe vurarak sağlığına kavuştururlar. Han ve mahiyeti İslam'ı kabul eder. Sahabe Zöbeyir ise Hz. Peygamber'in verdiği asaya dayanarak hutbe okur. Daha sonra kız, sahabe Hantıl ile evlenir ve Hantıl, Bulgar diyarında kalır (Galautdinov, 1998: 184-187). Günümüzde İdil-Ural coğrafyasında müftülük ve dinî liderlik temsili olarak asanın kullanılması da bu rivayet ile ilişkilendirilir.

Tarih-nâme-i Bulgar'ın içeriğine dair kısa bilgilerden sonra asıl konumuz olan eserin dil özelliklerine göz atalım.

Bu yakın dönem Kıpçak yadigârlarından olan eser üzerine ünlü âlim İsmöhemet G. Galautdinov'un müstakil bir çalışması bulunmaktadır. El yazma eserler uzmanı olan Galautdinov, aynı zamanda doktora çalışması da olan *Tarih nama-i Bulgar Tacetdina Yalçıgulo* (Ufa, 1998) adlı eserini beş bölüm altında incelemiştir. İlk bölüm, el yazması bu yadigâr hakkında bilgileri içerir. İkinci bölümde ise metin dil bilim bağlamında analizler ve tasnifler yapar. Üçüncü bölümde yazı ve ses ilgisini inceler. Burada eserin orfografik özelliklerini belirler. Dördüncü bölümde eserin şekil bilimsel değerlendirmesini verir. Bu başlık altında isim, zamir, sayı adları, sıfat, zarf, fiil, eylemsiler, sıfat fiiller, edatlar, ünlemler incelenmiştir. Son bölümde ise söz varlığı ele alınmıştır. Genel söz varlığı ile birlikte özel ad bilgisine de yer vererek bunları ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir.

Biz de bu çalışmamızda Galautdinov'un eserinde derin bir şekilde değinilmeyen bazı noktaları, üzerinde biraz daha durarak değerlendireceğiz. Bu değerlendirmeyi basit bir biçimde ses bilgisi, şekil bilgisi, yazım bilgisi ve söz bilgisi olmak üzere dört başlık altında gerçekleştireceğiz.

1. Ses Bilgisi Özellikleri

Türk lehçelerinin karakteristik ses denklikleri açısından bakıldığında birkaç noktaya temas etmek mümkün. Söz başı *k-* ~ *g-* ses denkliğinde tereddütsüz Kuzey ve Doğu Türkçesinin özelliği olan *k-* biçimindedir: *kiltür-* "getirmek", *kil-* "gelmek", *küç-* "göçmek" gibi.

Aynı şekilde söz başı *t- ~ d-* denkleğinde *t-* biçimli şekillerin daha çok tercih edildiğini söyleyebiliriz. Yer yer *d-* biçimli şekiller de görülmektedir. Ancak geneli alıntı olmakla birlikte bunların sayısı sınırlıdır: *degül* “değil”, *di-* “demek”, *diñgöz* “deniz” gibi.

Oğuz, Kıpçak ve Karluk lehçelerinin fonetik karakterlerinden biri de söz başı *b- ~ m-* ses denkleğidir. Metnin genelinde Batı Oğuz lehçelerinde olduğu gibi *b-* biçimli örneklerin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır: *ben, biñ...* Metinde birinci teklik zamiri bekleneceği üzere *men* olarak değil, *ben* şeklinde kullanılmaktadır.

Söz başı *b-* sesinin ikincil değeri olarak ortaya çıkan söz başı *v-* biçimli kelimeler de oldukça yoğun görülmektedir. Öyle ki bazı sözlerin hem *b-* hem de *v-* biçimli şekilleri bir arada yer almaktadır: *bar⁻¹ ~ var⁻⁷, bir⁻⁶ ~ vir⁻⁵, bar¹ ~ var⁵* gibi. Her bir örnek üzerinde verilen rakamlar metinde geçen sayılarını göstermektedir. Bu veriye göre; *v-*’li şekiller sayıca daha fazladır. *b*’li biçim ise ince ünlülü sözde az bir farkla sayıca fazla çıkmaktadır. Bu verilere bakarak söz başı *b- ~ v-* ses denkleğinde Yalçigul oğlu Tacetdin’in Oğuz lehçesine daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Şekil bilgisi özelliklerinde yapımlık ekler açısından aynı dönemde kullanılan lehçeler arasında belirgin ve dikkat çekici bir farklılık görülmemektedir. Bundan dolayı ek tercihlerindeki farklılıkların daha yoğun görüldüğü çekimlik ekler ele alınmıştır.

2.1. İsim Çekim Ekleri

İdil-Ural edebiyat tarihlerinde ve başka kaynaklarda Kıpçak dil yadigârları arasında gösterilen eserde tarihî ve çağdaş Kıpçak dil özelliklerinin yanı sıra, Oğuz dil özelliklerinin de görüldüğünü Galautdinov da belirtmektedir (1998: 93). Durum eklerine bakıldığında belirtme ve yönelme durumunun hem Batı hem de Doğu Türkçelerinin her ikisinin de özellikleri görülmektedir. Ayrılma ekinde ise +DAn ekinin yanı sıra +DIn biçim biriminin de varlığı görülmektedir: *ka*+n+din* “nereden”, *ül-dök+ë+n+din* “öldüğünden”, *Kolgali+din* “Kulgali’den”, *donya+din* “dünyadan”... Bu durum, Çağataycanın bir etkisi olarak da değerlendirilmektedir. Çekim ekleri konusunda Kuzey ve Doğu Türkçesinin özgü eklerinden olan ilgi eki, +nİñ biçiminin dışında başka bir şekille karşımıza çıkmamaktadır.

Ayrıca eşitlik çekiminde Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıklıkla karşılaştığımız +çİlAyIn biçim birimi tespit edilmektedir: *běz+çēleyēn*.

2.2. Fiil Çekim Ekleri

Fiil çekim eklerinin genel olarak dönemin ve coğrafyanın dil özelliklerini yansıttığını söylemek mümkün. Ancak öğrenilen geçmiş zaman çekiminde –GAn biçim birimini beklerken neredeyse istisnasız bir biçimde Oğuzcanın biçim birimi olarak kabul edilen –mİş eki görülür: *kil-mēş-ler* “gelmişler”, *it-mēş-ler* “etmişler”, *ir-mēş* “imiş”, *yēber-mēş* “göndermiş”... Bugünkü Kıpçak lehçelerinde –mİş eki, çekimlik değil, çok aktif olmayan yapımlık bir unsur olarak kullanılmaktadır: *tor-mış* “hayat”, *yaz-mış* “kader”... Dolayısıyla ekin günümüzdeki kullanışı, Tarih-nâme’de karşımıza çıkan kullanımla aynı değildir. Aynı şekilde sıfat-fiil eklerinden –An ve –dIk biçim birimlerinin de eserde sıklıkla kullanıldığı görülüyor: *kiltür-me-y-en, kal-an, ul-dık+tan ötrü, ir-dük+de, it-dük+ë, eyle-dök+ë+n+de, de-dök+ë+n+den, kil-dük+i, bir-dük+i, ül-dök+ë+n+din, çık-dık-+ı+mız...*

3. Yazım Bilgisi Özellikleri

Galautdinov, eserinin sonunda Tarih-nâme-i Bulgar'ın telif nüshasının tıpkıbasımına da yer vermiştir. 16 varak olarak verilen tıpkıbasımda varakların her biri numaralandırılmış; ön ve arka yüzleri varak numarasının yanında a ve b olmak üzere işaretlenmiştir. Metnin imlasında her bir sesin ve biçim birimin nasıl karşılandığını burada değerlendirmeye almayacağız. Yalnızca imla ve transkripsiyon konusunda dikkatimizi çeken birkaç noktaya değineceğiz. Ayrıca Galautdinov'un çalışmasında ayrıntılı olarak eserin yazım bilgisi incelemesinin yapıldığını söyleyebiliriz.

Eserin transkripsiyonunda *boyordo* biçimiyle verilen ve Başkurt Türkçesinin ses karakteristiği ile tamamen uyumlu halde görülen şeklin telif nüshada *بيوردي*, yine *hökömönde* biçimiyle transkripsiyonu verilen sözün *حكمنده* şeklinde olduğu görülmektedir. Söz konusu transkripsiyonların metnin geneline bakıldığında Başkurtçanın ilerleyici yuvarlaklaşma özelliğinde olma ihtimali düşük görünmektedir. Yine *اوچون* (*üçün*) biçiminde imla edilmiş olan sözün transkripsiyonda *öçön* biçimiyle tüm hecelerde tam yuvarlak olarak verilmiştir.

Çağatay Türkçesi imlasında tüm ünlülerin işaretlenmesi tercihi, telif nüshada karşımıza çıkmaz. Hatta kimi eklerin yazımında klasik Osmanlı imlası kurallarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Genel anlamda Batı Türkçesinin imla özelliklerinin belirgin olarak görüldüğünü ifade edebiliriz⁴.

4. Söz Bilgisi Özellikleri

Eserin söz varlığı hem Oğuz hem de Kıpçak özellikleri göstermektedir. Örneğin; en temel karakteristik özelliklerden olan *ol-* ve *bol-* fiillerinin kullanımı konusunda her iki örnekle de karşılaşılmaktadır. Ancak *ol-* fiili (Galautdinov'un metninde *ul-* biçiminde çeviri yazısı yapılmıştır) *bol-* (çeviri yazıda *bul-* biçimindedir) fiiline oranla daha fazla tercih edilmiştir. Metinde *bol-* fiili 17 defa kullanılırken *ol-* fiili 68 kez kullanılmıştır. Ayrıca dönüşlülük zamiri olarak beklenen *öz* zamiri yerine *kendi* zamirinin kullanıldığı tespit edilmektedir. Kıpçak lehçelerinde bugün de kullanılan *küp* zarfı metinde yalnızca üç kez; Oğuz Türkçesinde kullanılan *çok* zarfı ise yedi defa geçmektedir.

Metinde bugünkü Kıpçak lehçelerinde kullanılan ve yine Batı Türkçesi ile aralarında karakteristik bir fark oluşturan *tap-* “bulmak”, *ķara-* “bakmak”, *yēber-* “göndermek” eylemlerinin birer kez yer aldığı görülür. Buna karşın Kuzey Türk lehçelerinde bugün pek karşımıza çıkmayan *eyle-* fiilinin 24 kez kullanıldığını tespit ediyoruz.

Edatlar konusunda da bugünkü Türk lehçelerinin tercihlerinin farklılaştığını biliyoruz. Batı Türkçesinin bağlama edatı olarak kullandığı *ile(n)*, eserde sekiz kez yer bulmuştur. Bugünkü Doğu ve Kuzey Türk lehçelerinde de farklı fonetik değişimlerle birlikte kullanılmaya devam eden *bērlen* “ile” bağlama edatının ise yalnızca bir kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bunlar dışında metnin söz varlığı, genel olarak Türk dilinin ortak söz varlığından oluşmaktadır.

Çalışmanın başında da belirttiğimiz üzere Yalçıgül oğlu Tacetdin'in kaleme aldığı bir diğer eser olan *Risale-i Gazize*'de de yukarıda belirttiğimiz dil özelliklerinin bir kısmı görülmektedir (krş. Abik, 2007; İlyasova, 2010).

⁴ A. D. Abik, *Risale-i Gazize*'nin imla özellikleri konusunda karşılaştırmalı ve oldukça ayrıntılı bir inceleme sunmaktadır. Aynı yazarın kaleminde çıkan iki ayrı eser olsa da benzer dil özellikleri göze çarpmaktadır. Tekrara düşmemek üzere burada söz konusu imla özelliklerine değinilmemiştir.

Sonuç

Yazılı edebî eserler, İdil-Ural edebiyat tarihinde kaynaklarına göre Ahmet Temir tarafından sınıflandırılmıştır. Temir'e göre Kazan ve çevresindeki el yazmaları ve teksirler ile 1711'den itibaren Petersburg, 1800'den itibaren Kazan'da basılan eserler; 1. Yerli eserler, 2. Türkistan menşeli eserler, 3. Osmanlı menşeli eserlerdir (Temir 1998: 235). Yalçıgul oğlu Tacetdin'in bu eseri, yerli olmakla birlikte Oğuz dil özelliklerinden hayli örnek barındırmaktadır.

19. yüzyıl başında Yalçıgul oğlu Tacetdin'in kaleminden çıkan Tarih-nâme-i Bulgar, yukarıda da andığımız dil özellikleri ile dikkat çekmektedir. Eser, Tatar ve Başkurt edebiyatlarının her ikisinde de yer bulmaktadır. Hatta eser üzerinde yer yer küçük kısır tartışmalar da olmaktadır. Bu tartışmalar, daha çok eserin yazı dilinin Kıpçak özelliklerine bakıp içerisinde günümüz Başkurt lehçesinin dil özelliklerinin görülmeşişine dayanarak metni Tatar edebiyatı temelinde değerlendirmekle başlar. Bunun yanı sıra yazarın bağlı olduğu topluluğu *İşte* (Baskurt) olarak belirtmesi neticesinde eserin Başkurt edebiyatı ürünü olduğu iddiasıyla sürer. Kanaatimizce 20. yy. başlarında ortaya çıkan mahallileşme akımları sonucunda bugünkü anlamda Tatar ve daha sonra Başkurt edebiyatları ürünlerini görmek ve bunlardan bahsetmek mümkündür. Bu tarihten öncesi için ortak bir İdil-Ural edebiyatı ve genel Türk edebî geleneğinden uzak olmayan bir İdil-Ural edebî geleneğinden söz etmek gerekir. Bu bakış açısıyla Yalçıgul oğlu Tacetdin'in Tarih-nâme-i Bulgar adlı eseri, Kıpçak edebî sahası içerisinde İdil-Ural edebiyatı dönemine aittir.

Eserin dili ile ilgili yukarıda verdiğimiz özellikler, geç bir dönemde Kıpçak ve Oğuz özelliklerinin bir arada olduğunu göstermektedir. Taymas'a göre '18 ve 19. yüzyıl İdil boyunda ilkin el yazmaları sonra 19. yüzyıl başında Arap harfleri ile basım yapan matbaa açılınca basılan dinî ve tarihî edebiyat niteliğindeki eserlerde kullanılan dil, Çağatayca ve Osmanlıca kitap dilleri ile biraz Kazan konuşma dilinden alınan sözlerden kurulan bir dildir' (Abik, 2007: 33'den; Taymas, 1966: 133).

A. D. Abik'in satırlarında karşılaştığımız Tatar edebiyat tarihçileri Aziz Ubeydullah ve Ali Rahim'in Risale-i Gazize'nin dilinin saf Tatarca olmadığı, Çağatay ve Osmanlıca tesiri ile yapılan önceki edebî dil (2007: 31) olduğu ifadeleri, dönem için kabul edilmiş genel bir görüştür.

Yalçıgul oğlu Tacetdin, babasının hac yolculuğu sırasında yanındadır. Babası, onu Diyarbakır'da eğitim alması için bırakır⁵. 14 yıl burada bir medresede eğitim alır. Ardından İstanbul'a gider ve orada babasıyla tekrar buluşur. Burada da 2 yıl kalır. Sonra babası ile İdil-Ural'a doğru yola çıkar. 16 yıl boyunca Osmanlı Türkçesi ile medrese eğitimi alan Yalçıgul oğlu Tacetdin'in eserinde de bu eğitimin bir sonucu olarak Batı Türkçesinin özellikleri görülecektir. Bu bağlamda Tarih-nâme-i Bulgar bir Kıpçak eseri olmakla beraber, eserdeki Batı Türkçesi unsurları, müellifinin aldığı eğitimin bir neticesi olmalıdır. Nitekim A. D. Abik de

⁵ Yalçıgul oğlu Tacetdin'in 1768 yılında doğduğu bildirilmektedir. Ayrıca 13 yaşında babası tarafından Diyarbakır'a bırakıldığı ve 14 yıl burada kaldığı ifade edilmektedir. Bu bilgiler ışığında Tacetdin'in 1781 yılında Diyarbakır'a gelmiş olması ve 14 yıl burada kaldığına göre 1795 yılında buradan ayrılıp İstanbul'a geçmiş olması gerekiyor. Ancak A. Salihov'un ifadelerinde 1773-1775 yıllarında Salavat Yulayev ayaklanması sırasında babası ile birlikte memleketlerinden ayrılmak zorunda kaldıkları, 1785-1787 senelerinde ise İstanbul'da buluştukları belirtilmektedir (2012: 2599). Ayrıca yazarın 1827 yılında öldüğü nakledilmektedir (Abik, 2007: 31). Fakat Başkurt kaynaklarının pek çoğunda 1838 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir. Bilgiler ve tarihler konusunda bir tutarsızlığın olduğu görülmektedir. Ayrıca Aziz ve Rahim Bey'lerin edebiyat tarihlerinden nakledildiğine göre Mercânî, *Müstefâdü'l-Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar* adlı eserinde Yalçıgul oğlu Tacetdin için "aslı bilâd-ı ecnebiyyeden olup bu bilâda ve rud u başgurt divanlarında yazılıdır" kaydı düşülmüştür (Abik, 2007: 31). Ancak Mercânî'nin eserinde böyle bir kayda rastlanmamıştır.

Risale-i Gazize'nin dil özellikleri konusunda yazarın Osmanlı sınırları içerisinde kaldığı uzun yılların önemine dikkat çekmektedir (Abik, 2007: 42).

Eserin yazılış sebebi üzerinde de düşünmek gerekir. Yalçıgul oğlu Tacetdin, Hz. Âdem'den başlayarak Çengiz-nâme'ye ve ardından gelen ataları sayarak kendine kadar bu silsileyi ulaştırdığını söyler. İdil-Ural'da kendi şeceresini anlatmak amacıyla eserini yazmış olabileceği gibi, Diyarbakır medresesinde eğitim aldığı sırada kendi neslini, Bulgar halkını ve İdil-Ural boy bilgisini tanıtmak amacıyla da yazmış olabilir.

Kısaltmalar

bk. : Bakınız

krş. : Karşılaştırınız

Kaynaklar

ABİK A. D. (2007). Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azîze, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 4, Sayı 4, s. 28-44.

BONAMOUR J. (2006). *Rus Edebiyatı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

İLYASOVA G. R. (2010). "Risala-i Gaziza" i "Sabat Al-Gadjizin" Kak Pamyatniki Tyurki Uralo-Povoljya i Sredney Azii, *Problemi Vostokovedeniya* 3 (49), 48-55.

GALAUTDİNOV İ. G. (1998). *Tarih-nama-i Bulgar Tadjetdina Yalçıgulova*. Ufa: Kitap.

ÖTEMİŞ HACI (2018). *Çengiz-Nâme*. Haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SALİHOV A. (2012). Mahacir Başkurtların Türkiye'deki ve Diğer Ülkedeki Faaliyetleri, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 Ankara. *Bildiriler V. Cilt Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, s. 2593-2606.

TAYMAS A. B. (1966). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

TEMİR A. (1998). *Kuzey Türkleri Edebiyatı*. Türk Dünyası El Kitabı 4. Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.